

SPOORLOOS: 'EMOTIETELEVISIE' TUSSEN SENSATIE EN ADOPTIEKRITIEK

Nola Cammu*

Sinds 1990 heeft het Nederlandse televisieprogramma *Spoorloos* (KRO, later KRO-NCRV) zich gemanifesteerd als een vaste waarde binnen het genre 'emotietelevisie'. Dit programma van de publieke omroep, dat in 2019 zijn 600ste uitzending vierde, was een tijdlang het best bekeken programma in Nederland in de jaren 1990, met meer dan twee miljoen kijkers per uitzending. *Spoorloos* zendt zoektochten uit tussen (biologische) verwanten die elkaar uit het oog verloren zijn of elkaar nog nooit hebben ontmoet, met hulp van televisiemakers, journalisten en lokale contactpersonen in de landen van herkomst. Biologische zoektochten van transnationaal geadopteerde personen staan daarbij geregeld centraal.

Ethische aspecten van het format, de opzet en de werkwijze van *Spoorloos* zijn doorheen de tijd onderhevig geweest aan kritische reflecties. Deze zijn onder andere afkomstig van belangenorganisaties die de belangen van geadopteerde personen behartigen, van de kijkers thuis en de *Spoorloos*-programmamakers zelf. Daarnaast wordt de maatschappelijke bijdrage van *Spoorloos* aan het hedendaags adoptiedebat en de belangen van transnationaal geadopteerde personen geregeld gecontesteerd. Langs de ene kant draagt *Spoorloos* met narratieven van hoop (op het vinden en ontmoeten van biologisch verwanten) en hereniging (vaak op emotionele wijze door het programma geportretteerd) al ruim 30 jaar bij aan de beeldvorming rond het belang van de kennis van de ontstaansgeschiedenis van geadopteerde personen. Langs de andere kant krijgt het 'emotietelevisie'-format van *Spoorloos*

verwijten van sensatiezucht en leeft de veronderstelling dat het programma een onrealistisch beeld over rootsreizen creëert en (mede) in stand houdt. De maatschappelijke discussie rond de rol van *Spoorloos* in het hedendaags adoptiedebat herleefde in oktober 2022, nadat het programma in opspraak kwam wegens misstanden waarbij geadopteerde personen uit Colombia op televisie werden gekoppeld aan de verkeerde (niet-biologisch verwante) familieleden.

Discussies rond *Spoorloos* raken in sterke mate aan de discussies rond de ethische grenzen van adoptiepraktijken, die sterk context- en tijdsgebonden zijn. Ethiek vormt hierin een centraal uitgangspunt. Grenzend aan de ethiek van adoptiepraktijken in brede zin, ligt de ethische evaluatie van culturele en maatschappelijke uitingen (e.g. beeldvorming) van adoptiepraktijken binnen de populaire cultuur. Dit kadert eveneens in het vraagstuk van de ethiek van adoptie versus de ethiek van (beeldvorming van) adoptiepraktijken (Withaecx, 2021). Beide aspecten vormen een belangrijk vraagstuk binnen het opkomend domein van de kritische adoptiestudies, waarbinnen zowel de ethiek van adoptiepraktijken in brede zin als het fenomeen van adoptie zelf op kritische wijze worden bestudeerd en geëvalueerd.

Deze bijdrage focust op de waargenomen spanningen in de discussies rond het maatschappelijk belang van *Spoorloos* en de (al dan niet) adoptiekritische vraagstukken die het programma (sinds zijn ontstaan) teweegbrengt. In wat volgt wordt eerst de historische context van *Spoorloos* geschetst, gevolgd door een bespreking van de reikwijdte en potentiële bijdrage van een adoptiekritisch perspectief binnen het ruime domein van 'adoptiestudies'. Ten slotte zoomt de bijdrage in op de verhouding tussen *Spoorloos* en het adoptiekritisch discours (in ruime zin). De vraag die daarbij centraal staat, is in welke mate de ethische vraagstukken rond *Spoorloos* een rol spelen in de publieke perceptie van het programma en, daarbij aansluitend, in hoeverre deze publiekelijk kenbaar gemaakte ethische kanttekeningen bij het programma adoptiekritische elementen bevatten ten aanzien van (de praktijk van) transnationale adoptie.

Om deze vraag te beantwoorden, deed ik een beroep op bestaande academische literatuur over (de ontstaansgeschiedenis van) *Spoorloos*, gecombineerd met een inhoudsanalyse (Hesmondhalgh, 2006) van een sample krantenartikelen over *Spoorloos* in de Nederlandse pers.

Via het Delpher-portaal¹ werd gezocht naar de meest relevante (historische) krantenartikelen over *Spoorloos*. In totaal werden er vijftien krantenartikelen tot en met het jaar 1995 geselecteerd voor analyse.² Deze artikelen vormen samen met academische bronnen de basis voor een verkennende historiografie naar *Spoorloos*. De exploratie van de geschiedenis van *Spoorloos* werd aangevuld met een inhoudsanalyse van 52 (recentere) krantenartikelen over *Spoorloos* uit vier grote Nederlandse kranten.³ Deze krantenartikelen werden gezocht via de databanken Nexis Uni en Google News en thematisch gecodeerd en geanalyseerd met behulp van ATLAS.ti software.

SPOORLOOS: EEN BEKNOPTE GESCHIEDENIS (1990-HEDEN)

Het televisieprogramma *Spoorloos* (KRO 1990-2015; KRO-NCRV 2015-heden) is een vaste waarde in het hedendaagse Nederlandse 'emotie-televisie'-landschap (de Leeuw, 1999). 'Emotie-televisie' hangt nauw samen met 'emotiecultuur' en wordt omschreven als een rituele vorm van televisie waarbij emotie centraal staat en (onder meer) politieke aspecten kan genereren (Salemink, 2006, pp. 16-24). *Spoorloos* kadert eveneens in het televisiegenre 'reality', waarbij televisienarratieven op basis van werkelijke gebeurtenissen of events in het leven van de

-
- 1 Een deels open-access database met historische Nederlandse (pers)bronnen daterend uit de vijftiende tot en met de eenentwintigste eeuw.
 - 2 De geselecteerde artikelen waren afkomstig uit *De Telegraaf*, de *Leeuwarder Courant*, het *Algemeen Dagblad* en *Het Parool* (1989-1995) en hadden betrekking op inhoudelijke aankondigingen of besprekingen van (toekomstige) uitzendingen, reflecties op afgelopen uitzendingen, achtergrondinformatie over *Spoorloos* en/of over de KRO, of interviews met betrokkenen.
 - 3 Artikels werden manueel en thematisch gefilterd en geselecteerd voor analyse, op basis van uitputtende zoekresultaten (query's 'Spoorloos KRO' en 'Spoorloos KRO-NCRV') in vier Nederlandse kranten met een groot marktaandeel: *De Telegraaf* (80 zoekresultaten, waarvan tien geselecteerd voor verdere analyse), *de Volkskrant* (139 resultaten, waarvan twaalf geselecteerd voor verdere analyse), *Trouw* (35 resultaten, waarvan elf geselecteerd voor verdere analyse) en *NRC* (152 resultaten, waarvan zes geselecteerd voor verdere analyse). Omdat recente krantenartikelen niet voor *de Volkskrant* en *De Telegraaf* in de database Nexis Uni waren opgenomen, werden er aanvullende (recente) bronnen gezocht via het Google News portaal en corresponderende nationale krantenportalen zoals *Volskrant.nl* (twee resultaten geselecteerd voor analyse) en *Telegraaf.nl* (elf resultaten geselecteerd voor analyse). Artikels die niet inhoudelijk ingaan op het programma *Spoorloos* of op de achtergrond, het format of de visie van *Spoorloos* (bv. louter beschrijvende televisieaankondigingen) werden niet geselecteerd voor verdere analyse. Hetzelfde geldt voor krantenartikelen die betrekking hadden op *Spoorloos*-uitzendingen of gebeurtenissen zonder dat er een directe of indirecte link was met het thema van interlandelijke adoptie. De dataset bevat journalistieke stukken (zijnde opiniestukken, reflectieve stukken, interviews met betrokkenen, programmamakers of onderzoekers over *Spoorloos*) tot en met eind oktober 2022.

betrokkenen binnen een bepaald televisieformat vorm krijgen en via dat format worden ge(re)construeerd.

In de publieke programmaomschrijving van *Spoorloos* is opgenomen dat ‘Spoorloos zich richt op [zoektochten tussen biologische] verwanten die elkaar uit het oog verloren zijn of zelfs nog nooit hebben ontmoet’.⁴ Deze zoektochten vinden plaats met hulp van televisiemakers, journalisten en lokale contactpersonen in de landen van herkomst. Aanvankelijk zond *Spoorloos* vooral onderwerpen uit die verband hielden met historische gebeurtenissen. Het televisieprogramma ontstond in 1990 als een uitloper van *Adres onbekend*, een Nederlands radioprogramma uit 1970 (Vertegaal, 2000, p. 219), en werd voor het eerst uitgezonden op 2 februari 1990.

In een interview met het *Algemeen Dagblad* op de dag van de eerste uitzending stelde Han van der Meer, de bedenker en eerste presentator van het programma, dat *Spoorloos* ‘de spanning moet hebben van Wedden dat: halen ze het wel of halen ze het niet; het moet de emotie hebben van de Surprise Show en het ongewone en rechtstreekse van Adres Onbekend’ (Spoorloos zet iedereen, 1990, p. 11). Oorspronkelijk werd *Spoorloos*, het conceptueel ‘mengsel’ van verschillende (destijds bekende) entertainmentformats, live uitgezonden. Hierdoor werd de kijker thuis sterk betrokken in het ‘suspense’ narratief en werd hij actief deel van het zoekproces. Later werd dit ‘live’ aspect vaker uit ethische overwegingen (zie verder) vervangen door een ‘documentaire-achtige aanpak’,⁵ om vervolgens helemaal te verdwijnen.

Enkele jaren na de start van het programma verschuift de focus van historische gebeurtenissen naar zoekacties tussen verwanten (Vertegaal, 2000, p. 219). Vanaf 1993 komen biologische zoektochten geregeld centraal te staan. Zoekacties van (interlandelijk) geadopteerde personen vonden vermoedelijk voor de eerste keer plaats in 1994 (Hurkmans, 1994), en op frequentere basis vanaf 1995 (Vertegaal, 2000). Volgens Paul Vertegaal, destijds eindredacteur van *Spoorloos*, was deze evolutie midden jaren 1990 te wijten aan een toenemende maatschappelijke acceptatie van zoekvragen van geadopteerde personen die plaatsvond

4 Publieke programmaomschrijving *Spoorloos*: kro-ncrv.nl (geraadpleegd op 20 oktober 2022).

5 Zo werd er in 1996 door de programmamakers van *Spoorloos* besloten om het programma eens niet ‘live’ uit te zenden, maar te kiezen voor ‘een documentaire-achtige aanpak’. Dit werd bij ‘hoge uitzondering’ besloten aangezien de uitzending ‘voor de hoofdpersoon zo’n ingrijpend gebeuren’ was (Lammers, 1996).

voor de eeuwwisseling. Mede aan de grondslag van deze evolutie lag de publieke opkomst van verhalen van zoekende personen binnen de groep van zogenaamde ‘bevrijdingskinderen’: kinderen die voortkwamen uit vluchtige of onofficiële relaties tussen Nederlandse jonge vrouwen en geallieerde militairen tijdens de roes van de bevrijding. Verder zou de maatschappelijke evolutie richting aanvaarding van zoekvragen te wijten zijn aan ontwikkelingen binnen de journalistiek in de richting van het genre ‘intieme’ journalistiek (of wat nu geclasificeerd kan worden als ‘emotie televisie’, zie boven). Dit had mede tot gevolg dat het ‘maatschappelijk taboe’ van het niet afstammen van opvoeders of adoptieouders vanaf de jaren 1990 (stilaan) publiekelijk werd doorbroken (Vertegaal, 2000, p. 226).

Doordat de focus van de zoektochten gaandeweg werd verlegd naar personen buiten Nederland kreeg het programma een sterk transnationaal karakter. Hierdoor kan het programma thans worden gekarakteriseerd als een vorm van transnationale televisie, waarbij beelden van migratie en grensovergang (e.g. zoektochten, rootsreizen en herenigingen) worden beschouwd als vormen van transnationale media (cf. Iwabuchi, 2019, pp. 34 e.v.).

Midden jaren 1990 zouden er volgens *Spoorloos* jaarlijks zo’n 2.500 aanvragen bij de redactie binnenkomen (Lammers, 1996). Rond het jaar 2000 zou het programma ongeveer 200 familieherenigingen per jaar realiseren, waarbij het in bijna alle gevallen zou gaan over het herstel van contact tussen kinderen met hun biologische vader of moeder (Vertegaal, 2000, p. 219). Tijdens de beginjaren van *Spoorloos* zouden er voornamelijk jonge geadopteerde vrouwen tussen 14 en 30 jaar oud op zoek zijn gegaan naar biologische verwanten, met name biologische moeders (Vertegaal, 2000, p. 226).

Tot op heden heeft *Spoorloos* weinig aandacht gekregen binnen het academisch discours. Het programma werd (beperkt) besproken in academische discussies rond het belang van kennis van afstammings- en ontstaansgeschiedenis van geadopteerde personen, waarbij wordt aangenomen dat programma’s als *Spoorloos* dit belang onderstrepen (Hoksbergen, 1998, p. 30). Dit betekent niet dat *Spoorloos* ook afwezig bleef in het publiek discours. Sinds de beginjaren van het programma zijn de ethische aspecten van het format, de opzet en de werkwijze van *Spoorloos* onderhevig geweest aan kritische reflecties in (o.a.) geschreven media. Deze reflecties zijn onder meer afkomstig

van geadopteerde personen, belangenorganisaties die de belangen van geadopteerden behartigen, kijkers thuis en *Spoorloos*-programmamakers zelf. Het maatschappelijk doel van *Spoorloos* en diens bijdrage aan het hedendaags adoptiedebat vormt daarbij geregeld het onderwerp van discussie.

CONCEPTUEEL KADER: DE OPKOMST VAN HET 'KRITISCH' PERSPECTIEF IN ADOPTIESTUDIES

De kritische adoptiestudies ontstonden rond de eeuwwisseling als een (tegen)reactie of kritische reflectie op het brede veld van multi-, trans- en interdisciplinair onderzoek naar adoptie, ook bekend onder de verzamelterm 'adoptiestudies'. De toevoeging van de term 'kritisch' aan het bestaande onderzoeksveld impliceert de toevoeging van normatieve vragen over transnationale adoptie(praktijken) zelf en de ethische vraagstukken die deze praktijken oproepen (Homans et al., 2018, pp. 2 e.v.). Daarnaast worden gangbare ideeën rond familievorming die gestoeld zijn op biogenetisch essentialisme (e.g. het nucleair tweeoudergezin als maatschappelijke norm) binnen de kritische adoptiestudies aan de kaak gesteld (Homans et al., 2018, pp. 3 e.v.). Naast het stellen van bijkomende (kritische) vragen, worden er binnen de kritische adoptiestudies ook andere vragen gesteld (Homans et al., 2018, pp. 18 e.v.). Bijvoorbeeld, in plaats van een focus op al dan niet noodzakelijke verbeteringen van internationale adoptiewetgeving kunnen er vanuit 'adoptiekritisch' perspectief ook vragen worden gesteld over hoe deze wetgeving historisch tot stand is gekomen en welke ongelijkheden en (dominante) processen van kennisvorming daarbij een rol hebben gespeeld.

De bijdrage en reikwijdte van kritische adoptiestudies binnen de adoptiestudies is onderhevig aan academische discussie. Net als elke opkomende academische subgroep binnen het ruimer academisch veld van kritische sociale en culturele studies waarbinnen de subgroep is ontstaan, hebben auteurs die zich (al dan niet) verbonden voelen met kritische adoptiestudies (of soortgelijke subgroepen) de grenzen van deze 'kritische' subdiscipline proberen te definiëren. Mede door de focus van kritische adoptiestudies op de discursieve rol van taal en terminologie in het adoptiedebat, wordt een kritische kijk op adoptiestudies beschouwd als een noodzakelijk en gedifferentieerd onderdeel van adoptiestudies in ruime zin. In dit laatste (algemene) onderzoeksveld

wordt de totstandkoming van de dominante kennis rond bestaande adoptiediscoursen minder uitdrukkelijk bevraagd (Homans et al., 2018, pp. 6-7).

Het is daarbij belangrijk om te onderstrepen dat de kritische houding ten aanzien van adoptiepraktijken zich niet in een academisch-theoretisch vacuüm afspeelt, maar eveneens aanwezig is in de sociale en culturele belevingswereld van groepen en individuen. Adoptiekritische perspectieven komen niet alleen binnen theoretisch-academische discussies aan bod, maar evengoed in activisme, kunst, gesprekken tussen mensen, op televisie en in de krant. Ze kunnen zich bevinden in alle culturele uitingen van het maatschappelijke fenomeen van transnationale adoptie binnen de populaire cultuur, waaronder 'emotietelevisie', en zo het discours sturen en politieke effecten genereren (Saleminck, 2006, p. 24). Gezien de belangrijke culturele en maatschappelijke rol die *Spoorloos* al 30 jaar vervult, is het interessant om te kijken naar mogelijke ethisch-evaluatieve en adoptiekritische uitingen ten aanzien van het programma binnen de publieke perceptie.

In wat volgt worden twee onderwerpen thematisch besproken: eerst de publieke discussies omtrent de ethiek 'van' en 'in' *Spoorloos* en vervolgens de manier waarop *Spoorloos* een (al dan niet) kritische bijdrage levert aan (de maatschappelijke bewustwording van) ethische vraagstukken die transnationale adoptie oproept. De gekozen focus op ethiek is relevant, gezien de sterke link tussen ethiek en het kritisch adoptieperspectief (Homans et al., 2018). In de conclusie wordt er dieper ingegaan op de ruime onderzoeksvraag hoe *Spoorloos* zich globaal verhoudt tot de kritische adoptiestudies.

GEPERCIPIEERDE ETHIEK 'VAN' EN 'IN' SPOORLOOS

De gepercipieerde ethiek 'van' en 'in' *Spoorloos* heeft betrekking op de ethische evaluaties van *Spoorloos* in ruime zin, zoals vervat in de publieke perceptie van het programma. Ethische evaluaties kunnen betrekking hebben op de inhoud van *Spoorloos*-uitzendingen zelf en verband houden met framing, format, voice-over, camerawerk, setting, vertelstijl, emotionele lading en boodschap. De betekenis van ethiek binnen al deze aspecten kan worden aangeduid als ethiek 'on screen' (of ethiek 'in' *Spoorloos*). Ethische evaluaties kunnen daarnaast ook betrekking hebben op ethische vraagstukken die achter de schermen plaatsvinden, aangeduid door ethiek 'off screen' (of ethiek 'van'

Spoorloos). Hieronder vallen bijvoorbeeld het postproductie editing werk, de wijze waarop een bepaalde uitzending tot stand is gekomen, de zorg en behandeling van geadopteerde personen en eerste familie tijdens het productieproces en ethische reflecties van de *Spoorloos*-programmamakers. Zowel 'on screen' als 'off screen' evaluaties zijn niet enkel afkomstig van de programmamakers zelf, maar ook van de kijkers thuis, van journalisten, wetenschappers en geadopteerde personen (die al dan niet aan het programma hebben deelgenomen). Daarbij is het onderscheid tussen ethiek 'on screen' en 'off screen' niet altijd helder te maken, omdat praktijken 'off screen' ook vaak een vertaling vinden naar praktijken 'on screen' en andersom. Om deze reden worden ethische evaluaties 'in' en 'van' *Spoorloos* hier in samenhang besproken.

De ethiek van het *Spoorloos*-televisieformat is sinds de beginjaren van het programma het voorwerp van (bescheiden) discussies onder de programmamakers en de publieke opinie. In 1994 zond *Spoorloos* één van haar eerste rootsreizen ooit uit, naar een weeshuis in Japan. Het programma was toen iets minder dan vijf jaar op televisie te zien. Naar aanleiding van de stille koersverandering van het programma (van gangbaar studiowerk naar sporadische rootsreizen van geadopteerde personen) werd programmamaker D. Petter geïnterviewd door *De Telegraaf*. Petter, die destijds het programma presenteerde, gaf aan dat de programmamakers 'al heel lang *Spoorloos* op een andere manier wouden maken' (Hurkmans, 1994). 'Toen we die brief van Y. [geadopteerde persoon uit Japan] kregen, kwamen we op het idee om de zoektocht nu eens niet vanuit de studio te laten plaatsvinden, maar zelf op reis te gaan.' Petter gaf aan dat ze zich heel betrokken en geëmotioneerd voelde bij het verhaal van Y., en dat zij na een week samen reizen het gevoel kreeg dat zij en Y. vriendinnen waren geworden. Als het van Petter zou afhangen, zouden er in de toekomst vaker rootsreizen plaatsvinden in het programma *Spoorloos*. 'Het is een heel respectvolle manier om een verhaal te vertellen', liet Petter optekenen in *De Telegraaf*, 'ik weet alleen niet of de KRO dat ook wil' (Hurkmans, 1994).

Een jaar later, nog steeds midden jaren 1990, uitte Petter, ondertussen oud-presentatrice van *Spoorloos*, persoonlijke ethische bezwaren rond het programmaformat in de media (Thissen, 1995). Aanleiding hiervoor was een studio-incident dat in 1995 had plaatsgevonden waarbij een eerste moeder uit Indonesië voor de camera was flauwgevallen van emotie, nadat zij haar dochter twintig jaar na de adoptie terugzag

in de *Spoorloos*-studio. De eerste moeder verbleef al enkele dagen in Nederland op uitnodiging van de KRO en de schijnbaar 'spontane' ontmoeting in de studio was in werkelijkheid geregisseerd (Thissen, 1995). Dit nam niet weg dat de eerste moeder onwel werd door emotie tijdens de effectieve hereniging met haar dochter. De geschrokken presentatrice, D. Petter, gaf aan erg aangedaan te zijn door wat zich in de studio had voorgedaan. Ook de dochter (die in tegenstelling tot de moeder niet voorbereid was op de gebeurtenis van hereniging in de studio) gaf een week na de uitzending aan nog erg verward te zijn. Petter uitte in het *Algemeen Dagblad* opluchting over het feit dat de presentatie van *Spoorloos* voor haar voorgoed voorbij was:

Ik heb er moeite mee dat er met emoties wordt gewerkt. Hoe integer en met hoeveel zorg je een programma ook maakt, het gaat nu eenmaal om de gevoelens die zo'n uitzending bij het publiek losmaakt. Ik merkte dat ik er meer moeite mee heb dan onze gasten. Blijkbaar zijn mensen al gewend geraakt aan emotionele bekentenissen op het televisiescherm (Thissen, 1995).

Een kanttekening bij bovenstaande gebeurtenis is dat de ethiek van/in emotietelevisie en realitytelevisie (en het bredere vraagstuk van exploitatie en journalistieke ethiek) in de jaren 1990 veel minder vergevorderd was dan vandaag het geval is (cf. Mast, 2013, pp. 402-403). Zoals de reflecties uit de vroege jaren 1990 aantonen, leefden er vanaf de start van het programma ethische vraagstukken omtrent het *Spoorloos*-format bij de programmamakers.⁶ Niet zelden gaven laatstgenoemden in de media aan zelf moeite te hebben met de emotionele aspecten van het programma.

In lijn met de ethische bekommernissen van de programmamakers werd het *Spoorloos*-format in de tweede helft van de jaren 1990 aangepast (Arends, 1996). Er was met name kritiek geuit op de beginpraktijken waarbij deelnemers onverwacht werden geconfronteerd met familieleden (Beekmans, 2000). Het 'emotietelevisie' format werd afgezwakt maar verdween niet.⁷ Ondanks het feit dat de focus op emotie in het

6 Zo stelde de bedenker van het programma (Han van der Meer) in 1990 dat *Spoorloos* vaak aanvragen krijgt voor onderwerpen die omwille van ethische redenen niet uit te zenden zijn (Berkenbosch, 1990).

7 Zo werd er door de destijds *Spoorloos*-eindredacteur verkondigd dat er 'nog steeds tranen vloeien' maar dat de nieuwe aanpak minder leidt tot 'een climax die door huilpartijen wordt beheerst' (Arends, 1996).

programma behouden bleef, werd het 'live-televisie' aspect enkele jaren later (toen *Spoorloos* zo'n tien jaar bestond) overboord gegooid. Aan de grondslag lag de drang naar meer intimiteit in de studio. Vertegaal, destijds eindredacteur van *Spoorloos*, liet voor *de Volkskrant* optekenen dat 'het niet past dat er tachtig mensen rond een persoon zitten die een intiem verhaal vertelt' (De Rek, 1999). Tegelijkertijd werden de ethische bekommernissen ten aanzien van het programma (in lijn met de huidige tijdsgeest) sterk gerationaliseerd. Zo werd er gesteld dat *Spoorloos* niet verantwoordelijk is voor de emoties die de zoektochten oproepen bij de betrokkenen: 'We zorgen wel voor goede begeleiding, maar onze eerste zorg is een goed programma' (De Rek, 1999).

Het is belangrijk om te onderstrepen dat ethische evaluaties van *Spoorloos* 'on screen' en 'off screen' niet noodzakelijk verband houden met vraagstukken van transnationale adoptie. Ze kunnen ook kaderen in vraagstukken van ethiek van/in realitytelevisie, zonder dieper in te gaan op de in *Spoorloos* weergegeven adoptiethematiek. Desondanks zijn ethische reflecties op *Spoorloos* wel geregeld verweven met vraagstukken en ethiek van/in transnationale adoptie. Wat dat laatste betreft, omschreef D. Bolt (die sinds de vroege jaren 1990 tot op heden deel uitmaakt van de *Spoorloos*-redactie) in 1996 in de media een voor de redactie 'hartverscheurend' tafereel tijdens een zoektocht in Colombia:

Het lijden van die vrouw was hartverscheurend. Zij begreep dat zij haar kind voor het laatst zag. Er werden wat formulieren ingevuld en daarmee was het bekeken. Die moeder was er een uit de velen. Op een afstandje heb ik ernaar staan kijken. Het meest dramatische moment was dat waarop zij haar kind uit handen gaf en vertrok. Ze keek nog eens om, een brok ellende, en verdween toen uit het zicht. Ik voelde me ooggetuige van een menselijke tragedie. Dat kind zou nooit weten wat ik nu had gezien. Onze chauffeuse kreeg het er te kwaad mee. Ze hield, toen we terugreden naar ons hotel in Bogota, niet meer op met huilen. Ik moest steeds denken aan mijn toen drie maanden oude zoon-tje David. Zo maar je kind moeten afstaan, omdat je geen mogelijkheden hebt het groot te brengen... (Lammers, 1996).

Langs de kant van (belangenorganisaties van) geadopteerden klonk er doorheen de jaren (aanwezige maar in omvang beperkte) publieke kritiek op de sensationele elementen van *Spoorloos*. Zo werd er in 2009 in het dagblad *Trouw* gesteld dat het 'triest is dat geadopteerden alleen via tv op zoek kunnen naar hun familie' (Westra, 2009).

Het format van *Spoorloos* werd daarbij omschreven als ‘publiekelijk geaccepteerd volksvoyeurisme’, hetgeen duidt op een kritische evaluatie van *Spoorloos* ‘on’ en ‘off’ screen. De emoties die het programma oproept, werden door de auteur van het opiniestuk, H. Westra, omschreven als niet-authentiek: ‘*Spoorloos* is een consumptieartikel geworden’. Het pijnpunt, volgens Westra, zit vooral bij het gegeven dat geadopteerde personen vaak geen andere manieren hebben om aan informatie over hun eerste families te komen, omdat de ‘betrokken instanties (adoptiebureaus, overheid, particuliere organisaties) onvoldoende mogelijkheden, tijd en geld hebben om aan de groeiende vraag naar zoektochten naar familieleden te kunnen voldoen’. Bovendien legt het programma volgens Westra druk op geadopteerde personen om ook via de televisie op zoek te gaan naar verwanten. Volgens het opiniestuk zouden (sommige) geadopteerde personen zelf dit effect ook wel omschrijven als ‘spoorloos-terreur’ (Westra, 2009). In recente mediaberichtgeving in de nasleep van de Nederlandse interlandelijke adoptiestop in 2021, uitte een geadopteerde persoon kritiek op het te rooskleurig beeld dat *Spoorloos* schetst over de praktijk van rootsreizen (Schottelndreier, 2022). Hierin zit impliciet een negatieve ethische evaluatie van *Spoorloos* ‘on screen’ vervat.

In oktober 2022 kwam *Spoorloos* sterk in opspraak wegens aan het licht gekomen misstanden waarbij minstens twee geadopteerde personen uit Colombia door het programma foutief werden herenigd (Smouter & Fit, 2022). De geadopteerde personen dachten dat zij via *Spoorloos* werden herenigd met biologische verwanten, maar van een biologische link bleek nadien geen sprake te zijn. Naar aanleiding van de journalistieke onthullingen omtrent de mismatches, verweten enkele geadopteerden die via *Spoorloos* naar verwanten hadden gezocht laatstgenoemde van nalatigheid en gebrekkige nazorg. Zo werd de praktijk van *Spoorloos* om niet automatisch een DNA-test af te nemen bij vermoedelijk genetisch verwante familieleden in het kader van een familiehereniging gehekeld. Vanuit het oogpunt van *Spoorloos* is deze kritisch aan de kaak gestelde ‘off screen’ werkwijze enigszins verwonderlijk. Al in de jaren 1990 werd het belang van DNA-testen in *Spoorloos* door de programmamakers onderstreept (Arends, 1996). Het recente incident genereerde veel media-aandacht in Nederland.⁸ De presentator van het programma, D. Bolt,

8 Zie o.a. KRO-NCRV, 2022; Fit, 2022; Takken, 2022.

uite publiekelijk zijn medeleven.⁹ Eind 2022 werd er een extern onderzoek naar de oorzaken van de mismatches door *Spoorloos* ingesteld door de publieke omroep KRO-NCRV (van der Mee, 2022).

DISCUSSIES OVER HET MAATSCHAPPELIJK BELANG VAN SPOORLOOS

Nauw verbonden met de ethiek ‘van’ en ‘in’ *Spoorloos* zijn de publieke discussies over de maatschappelijke functie die het programma geacht wordt te vervullen, en zodoende wat de bijdrage is aan het hedendaags adoptiedebat. *Spoorloos* draagt via de wijdverspreide gecreëerde beeldvorming van transnationale adoptie in het algemeen en de praktijken van zoektochten, rootsreizen en identiteitsvorming in het bijzonder bij aan maatschappelijke bewustwording op meerdere gebieden. In deze sectie worden deze kwesties nader belicht.

In eerste instantie wordt verondersteld dat *Spoorloos*, vooral tijdens diens beginjaren, een belangrijke rol heeft gespeeld in (het doorbreken van het taboe over) het belang van kennis van de ontstaansgeschiedenis. Zo werd *Spoorloos* in dat verband reeds in de jaren 1990 door Hoksbergen beschouwd als ‘een symptoom van een belangrijke culturele en politieke ontwikkeling die uiteindelijk moet leiden tot het in de Grondwet opnemen van het artikel dat biologische ouders verplicht zijn hun nakomelingen te informeren over hun biologische achtergrond’ (Lammers, 1997). Docente en familietherapeute E.-M. van den Eerenbeemt noemde *Spoorloos* in geschreven media ‘een merknaam als krediet voor het zoeken naar je ouders’. Het programma droeg er volgens haar tot bij dat ‘het sterke individualistische denken in de jaren negentig plaats maakte voor familiedenken’ (Beekmans, 2000). *Spoorloos*-uitzendingen werden om die reden door van den Eerenbeemt voorgeschreven als verplicht lesmateriaal. Het kan worden aangenomen dat het programma in Nederland bijdroeg aan (en hand in hand ging met) het maatschappelijk, sociaal, cultureel en juridisch besef dat kennis van afstammingsinformatie belangrijk is voor vele mensen. Op die manier zou *Spoorloos* meer doen dan enkel entertainment of een informatief programma maken (KRO koestert, 1997). Deze visie op *Spoorloos* werd eveneens door de programmamakers onderstreept in de jaren 1990:

9 ‘Derk Bolt noemt mismatches *Spoorloos* ‘pijnlijk’ en vraagt om tijd voor onderzoek’, *NU-media* 18 oktober 2022.

Veel mensen zijn op zoek naar directe bloedverwanten: vaders, moeders, halfbroers, halfzussen. In heel Nederland gaat dat om enkele honderdduizenden mensen. Die verhalen verdienen gewoon meer aandacht (Arends, 1996).

Een tweede strekking in de discussies rond de maatschappelijke rol van *Spoorloos* bestaat erin dat het programma zeker wel ‘goede dingen doet’, doch diens maatschappelijke rol niet naar behoren vervult. Zo stelt auteur Westra dat, hoewel *Spoorloos* zeker een maatschappelijke bijdrage levert in het doorbreken van het taboe op afstamming, ‘niet het doorbreken van dit taboe maar het genereren van kijkcijfers het primaire doel is van het programma’ (Westra, 2009). Deze visie gaat eerder uit van een beperkte maatschappelijke bijdrage, omdat de negatieve effecten die het programma genereert (mogelijk) niet opwegen tegen de positieve, emancipatorische en taboedoorbrekende effecten van *Spoorloos*. Volgens dergelijke visie hanteert *Spoorloos* als doel om een ‘mooi’ programma te maken en niet om de moeilijkheden van geadopteerde personen die op zoek willen gaan naar hun biologische familieleden waarheidsgetrouw in beeld te brengen.

Wat het voorgaande betreft, hebben de *Spoorloos*-programmamakers doorheen de jaren aangegeven dat het programma niet altijd een realistisch beeld schetst van de werkelijkheid. De praktijk om dingen ‘mooier voor te stellen dan ze zijn’, lijkt gegrond te zijn in zowel ‘esthetische’ (‘het tot een mooier verhaal komen’)¹⁰ als ‘ethische’ overwegingen (‘de bescherming van betrokkenen’). Onderstaande quote van programmamaker Bolt toont dit goed aan:

Nog zo’n verhaal speelt zich af in Indonesië. Daar was ik op zoek naar de ouders van een geadopteerd meisje. Zij hadden twee leuke zoons en woonden in een prachtig dorpje. Die middag zouden de zoons optreden in het dorp en wij mochten filmen. Op het dorpsplein aangekomen gebruikten de jongens grote hoeveelheden drugs, vervolgens maakten ze – volledig verdoofd – vreemde bewegingen en aten ze stukken glas. Van twee leuke knullen veranderden ze in dansende krankzinnigen die meer en meer drugs gevoerd kregen om maar zo gek mogelijk te doen. Op televisie heb ik dat dorpsfeest maar een ‘cultureel evenement’ genoemd (Hamer, 2013).

¹⁰ Zo gaf Bolt aan dat *Spoorloos*-verhalen licht zijn geromantiseerd (Bockting, 2011).

De keuze om een rooskleurig beeld te schetsen over rootsreizen, en de mogelijke censuur die hieruit voortvloeit, kan dus niet alleen als onethisch worden gepercipieerd maar kan ook op grond van ethische overwegingen worden gemaakt. De programmamakers creëren in *Spoorloos* een programma dat in lijn ligt met de maatschappelijke boodschap die zij, of de publieke omroep, impliciet of expliciet willen uitdragen. De vraag die het voorgaande oproept, is welke boodschap dit is en of deze boodschap (ook) adoptiekritisch is?

Deze bijdrage kan geen antwoord bieden op de vraag hoe *Spoorloos* zich positioneert ten aanzien van de praktijk van transnationale adoptie. Wel kan er worden gekeken naar indicaties van adoptiekritiek vanuit het oogpunt van de programmamakers. Wat zeker is, is dat dit een heikel onderwerp betreft. Toen programmamaker Bolt zich in een publiek interview kritisch uitliet over adoptiepraktijken, kwam hier veel kritiek op van adoptieverenigingen die zich tegen Bolt keerden (Bockting, 2011). Bolt kwam enkele jaren later op zijn uitspraken terug in een interview:

Ik kwam toen net terug van een vrij slopende zoektocht in Zuid-Amerika. Aan boord van het vliegtuig had ik mensen gesproken die net een kind geadopteerd hadden en daar kreeg ik een beetje de kriebels van. Dat heb ik geëxtrapoleerd in dat gesprek. Dat was dom van mij. Pas toen besepte ik dat ik vaak de lastige adoptieverhalen meemaak. Dat vertroebelt de blik op de succesverhalen. En die zijn er bij *Spoorloos* ook genoeg (Bockting, 2011).

Wat deze quote aantoont is dat er voor publieke figuren als Bolt slechts beperkte manieren zijn om een adoptiekritische houding aan te nemen, gezien de gevoeligheid die dit soort publieke uitingen teweegbrengen. Hierdoor worden bepaalde gedragingen en meningen over adoptie (bv. over de achterliggende maatschappelijke ongelijkheid tussen landen) naar de buitenwereld toe mogelijk gefilterd om in lijn te liggen met de dominante sociale en culturele opvattingen over adoptie die niet of minder adoptiekritisch zijn.

Zo'n tien jaar voorafgaand aan de uitspraken van Bolt, gaf *Spoorloos*-eindredacteur Vertegaal aan voorstander te zijn van de evolutie waarbij 'het adopteren van een kind uit een armer buitenland over een niet al te lange tijd onmogelijk zal worden' (Vertegaal, 2006). Hij beseft daarbij dat 'adoptie mede een gevolg is van de grote kloof tussen arm en rijk' en ondersteunt de stelling dat er een einde moet komen aan

de onrechtvaardige situatie waarbij veel vrouwen in arme landen door economische omstandigheden gedwongen worden om afstand te doen van een kind. Tegelijkertijd vindt hij een verregaande adoptiekritiek ook utopisch: ‘De kloof tussen arm en rijk zal ook de komende jaren op de hele wereld alleen maar groter worden.’ De kernboodschap van Vertegaal was dat adoptie geen drama hoeft te zijn:

Geadopteerde kinderen benaderen ons weliswaar massaal met de vraag om op zoek te gaan naar hun biologische familie, maar dat doen ze geenszins met de bedoeling hun adoptie ongedaan te maken. De meeste kinderen hebben hun plek in Nederland goed gevonden en zijn eigenlijk het schoolvoorbeeld van geslaagde inburgering. Het beeld dat adoptiekinderen prima kunnen aarden, komt overigens overeen met onderzoeken die wereldwijd zijn uitgevoerd (Vertegaal, 2006).

Bovenstaande uitspraken bevatten (vroeg) vormen van adoptiekritische retoriek, maar net zoals bij de discussie over de ethische grenzen van *Spoorloos* wordt ook adoptiekritiek sterk gerationaliseerd door te verwijzen naar de ervaringen van *Spoorloos*-deelnemers enerzijds en naar de bevindingen uit wetenschappelijk onderzoek anderzijds.

Spoorloos bleef populair, en publieke discussies over de maatschappelijke rol van het programma verdwenen ogenschijnlijk naar de achtergrond. Dit veranderde naar aanleiding van de recente incidenten met foute herenigingen, waardoor het maatschappelijk doel van *Spoorloos* wederom in vraag werd gesteld. Zo stelde hoogleraar geschiedenis M. Schrover in *NRC* dat het programma geen maatschappelijke taak heeft, maar puur een functie van entertainment vervult: ‘Het is vermaak, bedoeld om zo veel mogelijk kijkers te trekken; blijde herenigde geadopteerden – iedereen geroerd’ (Takken, 2022). Dergelijke visie contrasteert met alternatieve en oudere publieke visies op *Spoorloos* als taboedoorbrekend, waarbij het format van het programma mogelijk op zichzelf beperkt adoptiekritisch staat ten aanzien van transnationale adoptie en het belang van afstammingskennis voor geadopteerde personen door *Spoorloos* – ondanks diens sensationeel televisieformat – op discursieve wijze in stand wordt gehouden.

CONCLUSIE: DE VERHOUDING VAN SPOORLOOS TOT DE KRITISCHE ADOPTIESTUDIES

Spoorloos, een Nederlands emotietelevisieprogramma over zoektochten van (o.a.) transnationaal geadopteerde personen, draagt al 30 jaar bij tot de beeldvorming rond transnationale adoptie. Sinds de beginjaren van het programma, tot op heden, is de ethiek ‘van’ en ‘in’ *Spoorloos* het onderwerp geweest van publieke discussie. Verschillende actoren, zoals kijkers thuis, onderzoekers, geadopteerde personen, belangenorganisaties en de programmamakers zelf, hebben hier een bijdrage aan geleverd. De maatschappelijke (naast louter entertainende) functie die *Spoorloos* (al dan niet) zou vervullen in het adoptiedebat, is eveneens gecontesteerd.

In deze bijdrage stond de vraag centraal hoe (en in welke mate) de publieke percepties rond de maatschappelijke rol van *Spoorloos* in het adoptiedebat (ondanks het ‘mainstream’ karakter van het programma) elementen bevatten die als adoptiekritisch kunnen worden beschouwd. Hiervoor werd gekeken naar de publieke perceptie van *Spoorloos*. Kritische adoptiestudies vormden het conceptueel kader waardoor de publieke perceptie van *Spoorloos* werd geanalyseerd. Kritische adoptiestudies zijn een opkomend subdomein binnen de adoptiestudies die focussen op de lang als vanzelfsprekend beschouwde achterliggende dynamieken en structurele ongelijkheden binnen de totstandkoming en instandhouding van transnationale adoptie(praktijken).

In zekere zin kan *Spoorloos* worden beschouwd als een culturele en maatschappelijke media-actor die op een eigen manier heeft getracht om tegen dominante veronderstellingen en kennis omtrent adoptiepraktijken in te gaan, met het genereren van politieke effecten tot gevolg (Salemink, 2006, p. 24). Een voorbeeld van een dergelijk politiek gegenereerd effect is het publiekelijk onder de aandacht brengen van het belang van kennis van de ontstaansgeschiedenis voor geadopteerde personen. Daarnaast heeft *Spoorloos* publieke reacties teweeggebracht die als adoptiekritisch kunnen worden omschreven. Op die manier fungeerde het programma als een katalysator voor het kenbaar maken en verspreiden van een alternatief, meer adoptiekritisch, discours binnen de media.

Tegelijkertijd is de mate van adoptiekritiek vanuit de *Spoorloos*-programmamakers zelf ogenschijnlijk beperkt gebleven, mogelijk als

gevolg van de gevoeligheden rond adoptiekritische uitspraken door de makers binnen het publieke domein. Dit kan erop wijzen dat de kritische adoptiestudies, als een subgroep van adoptiestudies, zich nog niet, of slechts beperkt, in mainstream discoursen bevinden. Adoptiekritiek, bijvoorbeeld onder de vorm van het publiekelijk aan de kaak stellen van financiële, culturele en sociale ongelijkheden tussen adoptielanden van herkomst en landen van ontvangst, is mogelijk eerder impliciet dan expliciet aanwezig tussen de (deels gescipte en gero-mantiseerde) lijnen van *Spoorloos*-beelden door. Vanuit het standpunt van de *Spoorloos*-programmamakers is deze schijnbaar voorzichtige en ambigue verhouding tot wat we de 'kritische adoptiestudies' noemen, begrijpelijk. Uit de geanalyseerde persberichten blijkt dat *Spoorloos* zeker begaan is met de kwestie, maar verder een beperkte activistische rol vervult. Het programma lijkt er in de eerste plaats naar te streven om boeiende en maatschappelijk relevante verhalen te vertellen. Dit betreft persoonlijke verhalen met mooie kanten en schaduwkanten, in constante afwisseling, voor de geadopteerde persoon zelf en voor alle bij diens adoptie betrokken actoren.

